

Boda László

A biológiai illetékességű tudományok szaknyelve és a filozófia

Az orvostudomány és a különböző szaktudományok szembeállítására egy váratlan és talán feszélyező kérdést vet fel: mi a szerepe a filozófiának a szaktudományokat illetően, beleértve a tudományos nyelvet is? A kérdéssel való nyílt szembeállítás a filozófia kettős feladatára ébreszt rá. Egyrészt – és ez aligha vitatható – a filozófia feladata az, hogy meghatározza és kifejtse: mi a tudomány. A másik feladata még nem tudatosult kellőképpen: az, hogy az egyes szaktudományok fogalomhasználatát is felülvizsgálja, azzal az ismeretkritikával, amely szerves része a filozófiának, de amelyet erre is ki kellene terjeszteni. A fogalomkritika azonban a nyelvi kritikát is jelenti, hiszen a fogalmakat szakszavakkal, szakfogalmakkal fejezzük ki. A tudományos nyelvhasználat viszont a nyelvészetet is serkenti, azon belül pedig számunkra a magyar nyelv tudományos vonatkozású érvényesítését pártfogolja (vö. például Grétsy László szerepe). Nálunk az értelmiségi köztudatban a filozófiát sokan a „spekulációval” hozzák összefüggésbe, és büszkén vallják, hogy a tudomány a tényeken alapul, nem a feltételezésen. A logika azonban nem „spekuláció”. Nélküle nincs hiteles tudomány. A filozófia pedig a magyar gondolkodásmódnak nem igazán erőssége. Ezt rangos szellemi emberek, alkotók, gondolkodók ismerik el önkritikusan.

A magyar filozófiának nincs olyan világszerte ismert neve, mint a matematikában például Neumann Jánosnak, a biológiában Szentágothai Jánosnak, Selye Jánosnak, az agykutatásban Vízi E. Szilveszternek és több más világhírű magyar vagy magyar származású tudósnak. Ez jelentős részben azért van, mert nem rangsoroljuk megfelelően az értelem és a tapasztalás összefüggését, egymásrautaltságát, amely Aquinói Tamástól Kantig a filozófiai gondolkodás fokán már tisztázódott. A magasabb szintű gondolkodásban ez Kant elvi megállapításában vált közismertté, amely szerint: „A tapasztalás értelem nélkül vak, az értelem tapasztalás nélkül üres.” Hozzátehetnénk: a tapasztalás adva van, a szaktudományos fogalmakat és velük a meghatározásukat, vagyis szakszavakat, továbbá a megalapozott ítéleteket és következtetéseket azonban az értelem által kell megalkotni, megfogalmazni és kritikailag ellenőrizni. Márpedig a fogalom, az ítélet és a következtetés az ésszerűség keretébe tar-

tozik. Ma pedig már a tudomány szerves része a megfelelő közlés módszere is.

Vegyünk a szakkifejezések kritikájának igényére két példát az orvostudománnyal kapcsolatos tágabb szakterületekről, amilyen az antropológia és a genetika.

1. A modern embertan sokkoló nevezéktani nehézsége a *Homo sapiens* jelentése, a kifejezésnek magyar nyelvi megfelelője nincsen. Talán az „értelmes emberi lény” lehetne, de ez sem fejezi ki kellő hitelességgel a *Homo sapiens* jelentését. Ennél is komolyabb gond, hogy a darwinizmus korábbi szakaszában, mondjuk a XX. század első felében a neandervölgyi koponyaleletek őslényeit *Homo sapiens*nek minősítették, nem ismerve a modern genetikát. Amikor aztán a genetikai kutatások egyértelműen bizonyították, hogy DNS-ük nem azonos az ember DNS-ével, előjött az elnevezés nehézsége, miszerint ha egyszer a darwinizmus révén már bevonult a tudományba a *Homo sapiens neanderthalensis*, akkor ezen ne változtassunk. Mivel azonban az embert saját DNS-e világosan megkülönbözteti a neandervölgyiek DNS-étől – ma már tudjuk –, nevezzük el az ún. „modern embert” *Homo sapiens sapiens*nek. Ez azonban a filozófia szaknévi bírálata számára elfogadhatatlan. Mert a neandervölgyiek előtti és azoktól DNS-ük tekintetében szintén különböző, 500 000 éves hominidák is megkapták már a *Homo sapiens* nevet (pl. a Saldanhai). Így a darwinista nevezéktan elfogadása esetén a mai, ún. „modern ember” elnevezése már *Homo sapiens sapiens sapiens* lehetne. Mindez filozófiai, illetve logikai képtelenség. Csak a valódi ember nevezhető saját DNS-ével *Homo sapiens*nek. Az ilyen nevezéktan csődjé, hogy a hominidák, vagyis az emberszerű lények lettek volna az „ősemberek”, mi pedig már, az első afrikai emberpárral lennénk a „modern emberek”. Csakhogy a *Homo sapiens* elnevezést nem sajátíthatják ki a jelen genetikáját még nem ismerő paleontológusok, akik létrehozták ezt az elnevezési képtelenséget. Ennek az alapfogalomnak is a filozófus a szakembere.

2. A másik példa ennél jóval szerényebb, és az törzsfejlődés nevezéktanát érinti, amelytől az orvostudomány sem

függetlenítheti magát. Ez pedig az ontogenezis magyar megfelelője: az *egyedfejlődés*, holott ennek pontosított neve helyesen az *egyedkifejlődés* lenne. Fejlődés és kifejlődés között ugyanis nagyon jelentős a különbség. A cseppkőbarlangok vagy a Bryce-kanyon szoborszerű alakzatai például külső természeti hatásra pusztán csak „fejlődnek”, az elvetett búzamazag vagy a megtermékenyített petesejt viszont „kifejlődik”. Ez az utóbbi a valódi evolúció (a latin *evolvere* szóból, amely ’kibontakozás’-t jelent), bár annak ontogenetikus formájában. Ezt ismeri fel a modern genetika (vö. a DNS szerepe!), míg az *egyedfejlődés* elkötelezi a szakszót és vele a fogalmat a már túlhaladott darwinista értelmezésnek, amely nem evolúció-elmélet, hanem fejlődés tan.

3. A magyar nyelvű szakszavak alkalmazása szociológiai lag sem mellékes. Hiszen a gyermeket váró anyának kijáró tiszteletet vagy annak hiányát tükrözik az orvosilag is használt kifejezések változatai: *másállapot*, *áldott állapot*, *várandós állapot*, *terhesség*. Utóbbi egyértelműen azt jelzi ki, hogy a születendő gyermek „teher”. Az orvosilag alkalmazott abortusz ennek megfelelően valami pozitív dolog: tehermentesítés. Az áldott állapot érezhetően bibliai képzeteket kelt, amelynek közmondása lett: „Szent az élet”. Ennek a névnek tehát van bizonyos vallási elkötelezettsége. A *várandós állapot* viszont a kettő között van. Társítási köre egyértelműen pozitív, a magyar nyelv értékrendje szempontjából is. Tehát az orvosi nyelvhasználatba jól beilleszthető, miközben az *állapotos* szó világnézetileg semleges.

4. Az orvostudományban nem jelent problémát egy új tudományos felfedezés, amikor azt a felfedező orvosprofesszor nevéhez kapcsolják. Ilyen a világszerte ismert *Kaposi-szarkóma*. A gondot az orvostudományban és más tudományokban is az jelentette és jelentheti, ha egy találmány vagy felfedezés kifejezetten csapatmunka eredménye. Az pedig nem mellékes, hogy ki adja a nevet. Köztudott, hogy egyszerűbb azt ilyenkor lehetőleg egyvalaki nevéhez kapcsolni. Amíg ebben valóban a legkiemelkedőbb kutató adja a nevet, addig nincs vita. Legfeljebb a részletesebb ismertetés követelménye azt közölni, hogy ez csapatmunka eredménye (vö. Rózsa–Papp 2009). Nem volna igazságos, ha a nevet mondjuk a kutatási intézet igazgatója adná, aki részt sem vett a kutatásban, a szerzőség eltulajdonításáról nem is szólva, ami szellemi lopás, jogi következményekkel. Két név megjegyzése még nem gond, mint a DNS felfedezésénél a *Crick* és *Watson* (1953). A részben magyar vonatkozású kutatás esetében talán a *Zsigmondy–Siedentopf*-kettőst lehetne említeni (az ultramikroszkóp feltalálóié). Sajátosan a mi magyar nyelvünk nehézsége viszont, hogy egy új felfedezést nem elég magyar nyelvű szakfolyóiratban közzétenni. Angol vagy a német nyelvű közlemény szükséges, mégpedig lehetőleg rangos szakfolyóiratokban, esetleg egy könyv angolra vagy németre fordításával. Hiszen még Angliában sem volt könnyű Darwin és Wallace esetében az „egy időben, de egymástól függetlenül” kérdésének a tisztázása.

5. Mi, magyarok eléggé hajlamosak vagyunk az idegen nyelvű – görög, latin, angol, német – szakfogalmak használatára, előadásokban, közleményekben, azért is, mert az tudományosabb jelleget kölcsönöz mondanivalónknak, és így rangosabbnak mutatkozik. Elég egy orvosi szakvizsgálat szövegét idézni. Pedig nem ártana, ha ezt a beteg is megértené. Nem véletlen, hogy ennek a kérdésnek hatalmas irodalma van. Még a Magyar Professzorok Világtanácsa keretében is előadások hangzottak el a magyar nevezéktan tudományos beiktatására, amely persze nem számúzná az idegen nyelvű szakfogalmakat. A megoldást a tudományos „kétnyelvűség” jelentheti. Erre a törekvésre a Lencsés György-émlékelőadások rendezvénye várhatólag érdekes példákat hoz még a XVII. századból is (a rendezvény 2013 novemberében lesz). A nevezéktani kétnyelvűséget a magam részéről a katedránál azzal okoltam meg, hogy a magyar nyelvű szakfogalommal Magyarországhoz tartozom, az idegen nyelvű terminussal pedig Európához vagy a világhoz. A kettős szóhasználatot egyébként a stílus változatossága is igényelheti (vö. *computer* és *számítógép*). A DNS esetében pedig jó tudni, hogy azt az angolban vagy a németben *DNA*-nak mondják és írják. A tudományokon belül az orvosi szaknyelv magyarítása is igényelheti a nyelvtudomány segítségét, meg is teszi, de még jobb, ha az erre illetékes orvosprofesszor vagy kutató kellő nyelvérzékkel is rendelkezik. Hasonló ez a szakmai műfordításhoz, amelyben mindkét nyelvben és magában az adott tudományban is otthonosnak kell lenni. Rangos lexikonban fordult ugyanis elő, hogy a római polgárháború idején, Keleten, a Cassius által fölsozott Izrael egy területrészt *birodalom* fordította valaki, mert a német *Reich* szó ’ország’ és ’birodalom’ jelentésű is.

6. Érdemes egy pillantást vetni más kulturális területekre is, például a sporton belül a teniszre (amelyet egyébként számos orvos űz), továbbá a sakkra vagy a zenei előadásokra, amelyek szintén kedvelt kiegészítői az orvosok szórakozásának, kultúrájának. A teniszben vannak angol szakkifejezések, amelyek nehezen volnának magyarra fordíthatók, legfeljebb több szóval. Ilyen például a *brékel* vagy a *kócsing*, a sakkban a *sekk* vagy a *matt*. A zenében pedig – főleg az olasz nyelvű szakkifejezések – még az angol világnyelvben is elfogadottak, például az *intermezzo*, *piano*, *tenor*, *szoprán*, *bariton* stb. Ez bizonyos nyelvi eleganciát is képvisel, amelyet aligha lehet kifogásolni. Az igényes zenei hallgatók ugyanis megértik és így fogadják el a világszerte.

A tudományos és azon belül az orvosi szaknyelv, benne a fontos nevek idegen terminológiájának magyar nyelvi megfelelőit megtalálni és alkalmazni tehát tartós feladat. Az elmúlt századok neves elődei erre példát adtak a maguk korában és módján, de ez sem akkor nem volt könnyű, sem ma. A lehetőségek ugyanis behatároltak. Nem véletlen, hogy ennek a törekvésnek igen nagy a tudományos irodalma. A stílusra vonatkozó követelmények azonban erre is érvényesek: legyen az idegen nyelvű szakfogalom párhuzamos elnevezése a stílus követelményeihez hasonlóan magyaros,

világos és szabatos. Utóbbihoz nyújthat segítséget bizonyos esetekben a filozófia ellenőrzése. Az adott kereteken belül azonban mindenképpen jogos igény a tudományos „nyelvi szlogen” érthetővé tételének törekvése, az orvostudományban különösképpen, amennyire ez egyáltalán lehetséges. Bősze Péter jelszava megkívánja a gyakorlatban való minél hatékonyabb érvényesítést: „Nincs magyar orvostudomány magyar orvosi nyelv nélkül.”

IRODALOM

Boda László 2001. Mit jelent az, hogy „tudomány”? In: Török József (szerk.): *Mivégett vagyunk*. Emlékkönyv Bolberitz Pál hatvanadik születésnapjára. Ecclesia, Budapest, 71–83.

Boda László 2008. *A programozott evolúció I. Az ember megjelenéséig*. L'Harmattan, Budapest.

Boda László 2009. *Programozott evolúció és teremtés II. Az ember származása és kiemelt szerepe a világban. Hit és tudomány*. L'Harmattan, Budapest.

Rózsa Lajos – Papp László 2009. A csoportmunka eredménye mint egyéni érdem – és egyéb megjegyzések a köztestületi és publikációs adattár használatához. *Magyar Tudomány* 1: 92–102.

A MAGYAR ORVOSI NYELV FOLYÓIRATBÓL AJÁNLOTT SZAKIRODALOM

Ádám György: Fontos-e a magyar orvosi nyelv? Ahogy az orvos látja. *Magyar Orvosi Nyelv* 2001/1: 28–29.

Berényi Mihály: Csak a szakember értheti? *Magyar Orvosi Nyelv* 2006/6: 68.

Berényi Mihály – Bősze Péter: Tömören, helyesen, érthetően. *Magyar Orvosi Nyelv* 2007/7: 89–92.

Bertók Lóránd: Szakmai nyelvünk. *Magyar Orvosi Nyelv* 2001/1: 25.

Bősze Péter: Gondolatok az orvosi nyelv magyarításáról. *Magyar Orvosi Nyelv* 2002/2: 2–5.

Buda Béla: Gondolatok a magyar orvosi szaknyelv kérdéséhez. *Magyar Orvosi Nyelv* 2002/2: 6–7.

Fábián Pál: Fontos-e a magyar orvosi nyelv? Ahogy a nyelvtudós látja. *Magyar Orvosi Nyelv* 2001/1: 26–27.

Keszler Borbála: A gyökerek: a magyar orvosi kifejezések eredete. *Magyar Orvosi Nyelv* 2002/2: 20–22.

Michelberger Pál: Nemzeti nyelv a tudományban: múlt-jelen-jövő? *Magyar Orvosi Nyelv* 2001/1: 30–33.

Putz Orsolya: A szaknyelvekről. *Magyar Orvosi Nyelv* 2008/2: 80–83.

Vizi E. Szilveszter: A magyar nyelv szerepe a tudományban és az ismeretterjesztésben. *Magyar Orvosi Nyelv* 2002/2: 40–41.